

جهانی‌شدن و تأثیرات آن بر نهادینه شدن حقوق محیط‌زیست

دکتر عسکر جالیلان^۱، محمود شهرکی^۲

۱. عضو هیئت علمی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

۲. دانشجوی دکتری، رشته حقوق عمومی، دانشگاه آزاد اسلامی، زاهدان، ایران

چکیده

جهانی‌شدن به‌عنوان یکی از رویدادهای مهم عصر حاضر که همچون موجی توفنده، روابط و مناسبات کشورها و دولت‌ها را دگرگون ساخته و با سرعت، پیوندهای پیچیده‌ای بین فرهنگ‌ها و جوامع بشری ایجاد نموده است. ولیکن این رویداد، تنها به امور اعتباری بین کشورها و توسعه تجارت ختم نمی‌شود بلکه ساختار تازه‌ای از جامعه شبکه‌ای ایجاد کرده و بدین طریق، تمامی مسائل اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و محیطی را به‌صورت یکپارچه در جغرافیای هم‌بسته کره زمین مورد تأثیر قرار داده است. یکی از حوزه‌های مهم و تأثیرپذیر در فرایند جهانی‌شدن، حوزه حقوق محیط‌زیست است. حقوق محیط‌زیست مجموعه قواعدی است که در ارتباط با حفظ محیط‌زیست و روابط انسان و محیط اطراف آن است. همچنین به‌عنوان سلسله‌ای از قواعد عرفی و قراردادی بین‌المللی از جدیدترین و گسترده‌ترین شاخه‌های حقوق بین‌الملل عمومی است که جهت تنظیم روابط تابعان حقوق بین‌الملل در زمینه حفاظت از محیط‌زیست ایجاد شده است. هدف پژوهش در این مقاله شناخت فرآیند جهانی‌شدن و تأثیرات مثبت و منفی آن به‌طور مستقیم و غیرمستقیم بر حقوق محیط‌زیست و نهادینه شدن حقوق محیط‌زیست می‌باشد. تحقیق حاضر از نوع تحقیقات کاربردی بوده و روش تحقیق در این مقاله توصیفی و تحلیلی می‌باشد که به‌صورت اسنادی و کتابخانه‌ای صورت گرفته است و از منابع مختلف جهت جمع‌آوری و تحلیل اطلاعات استفاده شده است.

واژه‌های کلیدی: جهانی‌شدن، جهان سوم، فرصت، تهدید.

بیان مسئله

جهانی‌شدن فرآیندی اجتناب‌ناپذیر و ناگزیر است که به‌منزله بین‌المللی شدن و از بین بردن مرزهای جغرافیائی است. امروزه، جهانی‌شدن به‌منزله آشکارترین روندها در هم‌گرایی کشورهاست. واژه "جهانی‌شدن" توان برانگیزاننده قابل‌ملاحظه‌ای را به دست آورده است (پینگ لیم، ۲۰۰۸). برخی به آن به‌عنوان فرایندی بسیار سودمند (یک عامل مهم برای توسعه اقتصادی جهان در آینده) و درعین‌حال فرایندی اجتناب‌ناپذیر و غیرقابل تغییر نگاه می‌کنند. عده‌ای نیز به فرایند جهانی‌شدن با خصومت و ترس نگاه می‌کنند و اعتقاد دارند که جهانی‌شدن، نابرابری در درون و بین کشورها را افزایش می‌دهد، وضعیت نیروی کار و استانداردهای زندگی را تهدید و پیشرفت‌های اجتماعی را خنثی می‌کند (محمودی رجا و همکاران، ۱۳۹۵). بنا به تعریف گیدنز، جهانی‌شدن، بسط و تقویت روابط جهانی است؛ به نحوی که باعث خواهد شد حوادث داخلی یک منطقه بر وضعیت سایر مناطق اثر داشته باشد و بالعکس (Giddens, 2016: 10).

مهم‌ترین اثرات جهانی‌شدن، تأثیری است که این پدیده بر محیط‌زیست و منابع طبیعی کره زمین بر جا می‌گذارد. این رویداد در عرصه محیط‌زیست و منابع طبیعی می‌تواند به دو صورت مثبت و منفی عمل نماید. جهانی‌شدن اطلاعات باعث آن خواهد شد که شمار افرادی که وارد شبکه‌های جهانی کامپیوتر می‌شوند، روزبه‌روز افزایش یافته، شبکه‌هایی که افکار، اطلاعات و تصاویر را به‌طور آنی در سرتاسر جهان به گردش درمی‌آورند، افزایش و بدین طریق بر ادراک و آگاهی انسان‌ها در اقصی نقاط جهان افزوده و با بیدار نمودن وجدان‌های خفته و احساس مسئولیت در آن‌ها، باعث تحریک و تشویق آن‌ها در مشارکت جهانی محیط‌زیست شوند. از طرف دیگر، جهانی‌شدن خصوصاً در عرصه اقتصاد با ترویج داروینیسیم باعث گسترش رقابت به ضرر کشورهای فقیر شده، فقر و تضاد میان کشورها را گسترش خواهد داد. بر این اساس تا زمانی که فقر، بی‌خانمانی، بی‌عدالتی، ناامنی، شکاف طبقاتی و فاصله میان کشورهای ثروتمند و فقیر، زیاد باشد و انسان دست از خودخواهی و حرص و آز بردارد، جهانی‌شدن نه تنها منجر به بهبود محیط‌زیست که به نابودی بیشتر آن و انقراض نسل بشر خواهد انجامید. درحالی‌حال چه بخواهیم و چه نخواهیم، جهانی‌شدن، ثروت می‌آفریند و در همان حال فقر به دنبال می‌آورد. حرص و آز و نوآوری و امید برمی‌انگیزد، مرارت‌ها و سختی‌هایی هم دارد و ناامیدی نیز در کام زندگی می‌ریزد. خوب یا بد، این دنیایی تازه است که ما بایستی تجربه کنیم (آقا بابایی و نیک بخش، ۱۳۹۳). تخریب حقوق محیط‌زیست امروزه یک موضوع جهانی است که از هر چهار منظر حقوقی، اکولوژیک، سیاسی و اقتصادی شایان توجه است. در این بین معضلات جهانی محیط‌زیست نیازمند راه‌حل‌های جهانی هستند. وابستگی‌های اقتصادی و اکولوژیک متقابل مستلزم طرح سیاست‌های هماهنگ ملی و کنش جمعی در سطح بین‌الملل هستند. دنیایی

1. Ping Lim
2. Anthony Godden's

که هر روز بیش از گذشته جهانی میشود مستلزم اندیشه‌ای جدید در مورد همکاری جهانی محیط زیست در رابطه با خود و در مورد یکپارچگی اقتصادی بیشتر است. ترکیب فوق العاده‌ای از مطالبات جهانی و اراده دولت‌ها برای هماهنگ‌سازی کنترل آلودگی و سیاست‌های مدیریت منابع طبیعی در مقیاسی جهانی و در مورد کشورها و مردم مختلف، دیدگاه‌ها و سنن سیاسی مختلف، سطوح ثروت و توسعه گوناگون، باورها و دامنه اولویت‌ها ضروری است. ولی منافع حاصل از این کار فرای حوزه محیط زیست هستند. درواقع، استراتژی‌های هماهنگ کنترل آلودگی و استانداردهای مدیریت منابع طبیعی، مجموعه مهمی از قوانین پایه را جهت تجارت بین الملل به دست داده که به عنوان سنگر اصلی در برابر شکست بازار در سیستم اقتصادی بین الملل عمل کرده، بازده جهانی شدن و منافع حاصل از آن را افزایش میدهد. در همین راستا هدف عمده و اصلی این تحقیق، شناخت فرآیند جهانی شدن و تأثیرات مثبت و منفی آن به طور مستقیم و غیرمستقیم بر حقوق محیط زیست و نهادهای حقوق محیط زیست می‌باشد.

جهانی شدن

جهانی شدن عبارت است از فرایند فشردگی زمان و فضا که به واسطه آن مردم دنیا کم و بیش به صورتی نسبتاً آگاهانه، در جامعه‌ای واحد ادغام می‌شوند (گل محمدی، ۱۳۸۶). جهانی شدن بین جوامع گوناگون در زمان‌ها و مکان‌های دور و نزدیک، تعامل و ارتباط برقرار می‌کند که گویا حدود مرز و فاصله‌ای بین آن‌ها وجود ندارد. شاید به همین دلیل است که برخی معتقدند متمایزکننده‌ترین مشخصه این دوره، در مقایسه با دوره مدرنیته، شیشه‌ای شدن مرزهای جغرافیایی و تودرتو شدن فرهنگ‌ها، اقتصادها و تأثیر و تأثر نظام‌های سیاسی به صورت هم‌زمان بر یکدیگر است (عاملی، ۱۳۸۰). جهانی شدن به فرایندی اشاره دارد که از طریق آن اقتصادهای ملی بازتر شده و بیشتر تحت تأثیر اقتصاد فراملی قرار می‌گیرند. صندوق بین‌المللی پول، جهانی شدن را ادغام وسیع‌تر و عمیق‌تر تعریف می‌کند. به عبارت دیگر، جهانی شدن، رشد وابستگی متقابل اقتصادی کشورها در سراسر جهان از طریق افزایش حجم و تنوع مبادلات کالاها، خدمات و جریان سرمایه در مازرای مرزها و همچنین از طریق بخش گسترده‌تر و وسیع‌تر فناوری است (گل خندان، ۱۳۹۵). توماس لارسن^۱، جهانی شدن را نوعی از کوچک شدن دنیا و کوتاه شدن فاصله‌ها می‌داند. پدیده‌ای که مناسب گسترش رفاه است؛ زیرا باعث می‌شود یک نفر در این سوی دنیا با دیگری در آن سوی دنیا تعامل منفعتی دوسویه داشته باشد (Larsson, 2016: 5).

جهانی شدن یک پدیده چندبعدی است که آثار آن در فعالیت‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، حقوقی، فرهنگی و زیست‌محیطی و... دیده می‌شود. مک‌گرو جهانی شدن را برقراری روابط متنوع و متقابل بین دولت‌ها و جوامع که به ایجاد نظام جهانی کنونی انجامیده است و فرآیندی که از طریق آن حوادث تصمیمات و فعالیت‌ها در یک بخش از جهان می‌تواند پیامدهای مهمی برای سایر افراد و جوامع در

1. Tomas Larsson

بخش‌های دیگر کره زمین داشته باشد می‌داند. وی معتقد است جهانی شدن در تمامی حوزه‌های زندگی مدرن در ابعاد مختلف ظهور و بروز دارد و از این رو جهانی شدن یک فرآیند چندبعدی است. جهانی شدن افزایش ارتباطات متقابل و تعاملات جهانی است که در آن دولت‌ها و جوامع مختلف به سمت ایجاد نظام نوین جهانی در حرکت‌اند به گونه‌ای که تمایز بین آنچه جنبه داخلی دارد و آنچه خارجی است. به‌طور روزافزونی محور و کمرنگ می‌کند (لطفی، ۱۳۸۹).

مزایای جهانی شدن محیط زیست

حفاظت از محیط زیست

حفاظت از انسان و محیط زیست در برابر مواد شیمیایی و تجهیزات آلوده‌کننده یکی از موضوعات مهم دستور کار جامعه بین‌المللی در عصر حاضر می‌باشد. تدوین معاهدات و کنوانسیون‌های الزام‌آور حقوقی در زمینه حفاظت از انسان و محیط زیست روند پرشتابی را در پیش گرفته است و در این زمینه کشورهای جهان سوم از جمله کشورمان، ناچار به پیوستن به این روند می‌باشند. امروزه مصنوعات مربوط به انسان و محیط زیست و مواد لوکس و تزئینی و الکترونیکی، تنها مختص کشورهای توسعه‌یافته نیست. آلودگی و تخریب محیط زیست و بروز بحران‌های پی‌درپی زیست محیطی باعث شد دولت‌ها از حدود چهار دهه قبل به‌طور جدی به تکاپو افتاده تا چاره‌ای بیندیشند. به این ترتیب تاکنون حدود ۲۸۰ معاهده و موافقت‌نامه بین‌المللی و منطقه‌ای در زمینه حفاظت محیط زیست و مسائل مرتبط با آن منعقد شده است که از این میان حدود ۷۰ کنوانسیون و پروتکل جنبه جهانی داشته و مابقی منطقه‌ای است. عزم جهانی برای حفاظت محیط زیست با تشکیل نخستین کنفرانس جهانی سازمان ملل متحد درباره انسان و محیط زیست معروف به "کنوانسیون استکهلم" در سال ۱۹۷۲ در سوئد جنبه عینی پیدا کرد، به‌طوری که حق برخورداری انسان از محیط زیست سالم هم‌تراز با حقوق بشر شناخته شد. در این میان ایران نیز به تعدادی از کنوانسیون‌ها و پروتکل‌ها پیوست و سازمان حفاظت محیط زیست به‌عنوان مرجع ملی، اجرای اکثر آن‌ها را بر عهده دارد (جم، ۱۳۸۸).

ارتقای سلامت در سطوح جهانی، منطقه‌ای و ملی

پیشرفت تکنولوژی و تجهیزات فنی و استفاده از مواد گوناگون شیمیایی در پروسه تولیدات کشورها، به تدریج خطراتی برای انسان و محیط زیست به وجود آورده است. در ابتدا توجه به محیط زیست و سلامت انسان، فقط دغدغه کشورهای توسعه‌یافته بود اما در حال حاضر برای کشورهای در حال توسعه و جهان سوم یک مقوله و معضل به‌شمار می‌آید. در جوامع بین‌المللی روند پرشتابی در خصوص حفاظت از سلامت انسان و محیط زیست آغاز شده است و ما ناچاریم که به معاهدات و نهادهای بین‌المللی بپیوندیم.

این روند هم اکنون به شکل الزامات حقوقی و معاهدات و کنوانسیون‌های الزام آور در آمده است و هر سال بر تعداد آن‌ها افزوده می گردد (حبیبی، ۱۳۸۲).

تعهدات حقوقی بین‌المللی در زمینه حفاظت محیط زیست

اعلامیه‌های استکهلم ۱۹۷۲ و ریو ۱۹۹۲ توجه جهانیان را به اهمیت محیط زیست بیش از پیش به خود جلب نمودند. حفظ نسل انسان و تداوم حیات او در محیط امن و عاری از جنگ از اهداف و موضوعات سازمان ملل متحد می باشد. تنزل کیفیت محیط زیست یک تهدید جدی برای بقای انسان می باشد. از این رو احترام به حقوق بشر ارتباط مستقیم و تنگاتنگی به حمایت و حفاظت از محیط زیست دارد. رابطه بین حقوق بشر و حق بر محیط زیست سالم توجه بسیاری از اندیشمندان را به خود جلب نموده است. از نظر فیتز موریس سه مکتب فکری بزرگ در این مورد وجود دارد: در دیدگاه اول ادعا می شود که بدون حق به محیط زیست، حقوق بشر وجود ندارد. در دیدگاه دوم، وجود حق به محیط زیست به شدت سؤال برانگیز است و در دیدگاه سوم باور این است که حق بر محیط زیست سالم از بخش‌های دیگر حقوق بشر هم چون حق به زندگی، حق به سلامتی و حق به اطلاعات، قابل استخراج و شناسایی است. در رویکردی دیگر رابطه محیط زیست و حقوق بشر بر پایه دو دیدگاه انسان محور و محیط زیست محور مورد بحث قرار گرفته است. علی رغم تفاوت‌های این دو دیدگاه، هم پوشی قابل ملاحظه‌ای هم بین این دو مشاهده می شود. مثلاً آلودگی شدید هم برای سلامت بشر و هم موجودیت محیط زیست می تواند تهدید مستقیمی محسوب شود. در میان اسناد بین‌المللی حقوق بشر، علاوه بر اعلامیه‌های استکهلم و ریو دو ژانیه، منشور جهانی طبیعت، ۱۹۸۲ اعلامیه لاهه درباره محیط زیست ۱۹۸۹ و اعلامیه ۱۹۹۹ پیشکک حق بر محیط زیست سالم را مورد شناسایی قرار داده‌اند. در سطح منطقه‌ای نیز اولین سندی که صراحتاً حق بر محیط زیست سالم را مورد تأیید قرار داده است، منشور آفریقایی حقوق بشر و مردم ۱۹۸۱ بوده است.

در سطح ملل آمریکایی نیز پروتکل سان سالوادور ۱۹۸۹ حق بر محیط زیست سالم را در ماده ۱۱ خود به رسمیت شناخته است. نکته جالب این است که کنوانسیون اروپایی حقوق بشر هیچ اشاره‌ای به محیط زیست سالم ندارد اما دادگاه اروپایی حقوق بشر با تفسیر موسع از مواد ۶ و ۸ کنوانسیون، حق بر محیط زیست سالم را مورد تأیید قرار داده است. در همین راستا باید متذکر شد که این امر در اعلامیه ریو نیز به صراحت درج نشده است اما به اعتقاد بسیاری از صاحب نظران، با تفسیر توسعه پایداری توان این حق را استخراج نمود. کنوانسیون ۱۹۹۸ آرهوس در ماده ۱ خود حمایت از حقوق بشر و محیط زیست را با یکدیگر مرتبط می داند. جان کلام مطلب این است که حق بر محیط زیست سالم با حرکت بطئی خود در طی زمان در حال تبدیل به یکی از حقوق بنیادین بشر است. اسناد و معاهدات بسیاری این اصل را ضمناً یا صریحاً مورد شناسایی قرار داده‌اند. ابعاد تاریکی از این حق که قبلاً سبب شناسایی این حق به عنوان حقوق نرم یا قوام نیافته مورد تأکید قرار می گرفت، در حال تبدیل به حقوق سخت می باشد. از سوی

دیگر تغییر و تحول در این حوزه به نیکی لزوم همکاری بین‌المللی را روشن ساخته است. دولت‌ها به این حقیقت پی برده‌اند که بدون همکاری مردمان و سازمان‌های غیردولتی امکان ایجاد محیط‌زیست سالم اگر غیرممکن نباشد، بسیار سخت است. اصل مشارکت عموم در حفظ محیط‌زیست از یک سو و اصل مسئولیت مشترک اما متفاوت از جمله اصولی هستند که قابل تأمل هستند (آقا بابایی و نیک بخش، ۱۳۹۳). در این قسمت ابتدا مفهوم حق بر هوای پاک را بررسی می‌نماییم و سپس ارتباط این حق را با حق بر حیات و حق بر سلامت مطالعه می‌نماییم. آنگاه به اصل مشارکت در حقوق بین‌الملل محیط می‌پردازیم.

حق بر هوای پاک

آلودگی هوا را می‌توان به هرگونه تغییر در ترکیبات ایده آل که باعث تغییر کیفیت آن شده به گونه‌ای که برای سلامتی عمومی مضر باشد تعریف نمود. حق بر هوای پاک از زیرمجموعه‌های حق بر محیط‌زیست سالم به شمار می‌رود و در برخی قوانین بر "حق تنفس بر هوای پاک" صحه گذاشته شده است. بر اساس این حق هر شهروندی حق دارد در هوایی پاک و سالم تنفس نماید و دولت‌ها مکلف به اتخاذ تدابیری برای تضمین آن می‌باشند (سواری، ۱۳۹۰).

ارتباط آلودگی هوا با حق بر حیات

حق بر حیات از حقوق ذاتی هر شخص انسانی است که باید به موجب قانون حمایت شود. این حق در اسناد حقوق بشری متعدد مورد تأکید قرار گرفته است. در خصوص ارتباط این حق با محیط‌زیست نیز پیوندی ظریف برقرار است و می‌توان گفت که حیات هر انسانی بستگی به کیفیت محیط‌زیست او دارد و این موضوع هم شامل "صرف حیات" و هم شامل "کیفیت حیات" می‌شود و در هر دو بعد با محیط‌زیست ارتباط دارد. در زمینه آلودگی هوا و حق بر حیات نیز می‌توان این گونه استدلال کرد که با توجه به اهمیت عنصر هوا در زندگی انسان‌ها رابطه مستقیمی بین حفاظت از هوا در برابر آلودگی و حق بر حیات وجود دارد. به عبارت دیگر وجود عنصر هوا مرتبط با صرف حیات و نبودن آلودگی در آن مرتبط با کیفیت حیات می‌باشد؛ بنابراین برای تعیین حداقلی از کیفیت زندگی و حیات برای شهروندان لزوم مقابله با آلودگی هوا اهمیت ویژه‌ای دارد.

ارتباط آلودگی هوا با حق بر سلامتی

شاید مهم‌ترین دلیل لزوم مقابله با آلودگی هوا در ارتباط با آثاری باشد که آلودگی بر سلامتی افراد می‌گذارد و خطرناکی است که از این ناحیه شهروندان را تهدید می‌کند. هوا مهم‌ترین عامل در حیات انسان‌ها است و اگر آلودگی آن از سطح خاصی تجاوز کند باعث ایجاد خطرات مستقیم و غیرمستقیم بر سلامتی انسان خواهد بود. این خطرات به‌ویژه نسبت به افراد حساس (ازجمله بیماران مبتلا به آسم)،

کودکان و سالخوردگان حائز اهمیت است. در این راستا می توان گفت که برخورداری از سلامتی در برابر عوامل آسیب رسان حق هر شهروندی است و رعایت این حق به ویژه نسبت به افراد آسیب پذیر (کودکان سالخوردگان و بیماران) اهمیت فوق العاده ای دارد. "حق بر سلامتی" و برخورداری از حداقل استانداردهای زیست جمعی در اسناد مختلف بین المللی مورد توجه قرار گرفته و برخورداری از استانداردهای قابل حصول سلامتی را مورد شناسایی قرار داده است و برای دولت ها در این زمینه تعهدات سلبی و ایجابی ایجاد نموده که از جمله تعهدات سلبی دولت ها در ارتباط با آلودگی هوا و حق بر سلامتی می توان به "تعهد به اجتناب از آلوده ساختن غیرقانونی هوا" اشاره نمود؛ بنابراین می توان گفت که آلوده کردن غیرمجاز هوا نقض حقوق شهروندی و حق بر سلامتی محسوب می شود و نیاز به راهکارهای حقوقی مقابله با این نقض کاملاً احساس می گردد (سواری، ۱۳۹۰).

اصل مشارکت عموم در حقوق بین الملل محیط زیست

جهانی شدن پدیده ای است که بی شک تأثیر بسیاری در جامعه بین المللی سنتی نهاده است. این عامل در کنار مسئله حاکمیت دول و ارتقای روزافزون حقوق بشر تا چه حد بر حقوق بین الملل محیط زیست تأثیرگذار بوده اند؟ یکی از وجوه ممیزه حقوق محیط زیست از دیگر رشته های حقوق بین الملل، وجود اصول متعدد و مبهم و غیر الزام آور در این شاخه حقوقی است. به طوری که برخی گفته اند، تمام اصول جدید ایجاد شده با توسعه اخیر حقوق بین الملل محیط زیست بسیار مشکل خواهد بود. شاید در هیچ زمینه ای در حقوق بین الملل هم چون محیط زیست با تنوع متولیان مواجه نباشیم. البته این مسئله یکی از محاسن این رشته حقوقی است. اصل مشارکت عموم در اعلامیه استکهلم به طور صریح شناسایی نشده است؛ اما اصل ۱۰ اعلامیه ريو این اصل را شناسایی نموده است. البته نباید فراموش نمود که این اعلامیه ها خود به خود الزام آور نیستند اما نقشی مهم در شکل گیری قواعد عرفی دارند. از این لحاظ اصل مشارکت جنبه اعلامی دارد. البته ناگفته پیداست که تمام اصول حقوق بین الملل محیط زیست از مقام و منزلتی یکسان برخوردار نیستند. برخی اصول همچون اصل استفاده غیر زیان بار از سرزمین به علت تکرار آن در اسناد گوناگون و شناسایی و تأیید آن توسط مراجع داوری و دادگستری بین المللی، جنبه عرفی یافته اند که در این صورت دیگر نمی توان این اصل را با اصول دیگر حقوق بین الملل محیط زیست مقایسه کرد (زمانی، ۱۳۸۸).

تأثیرات جهانی شدن بر حقوق محیط زیست

جهانی شدن نمود مجموعه ای از تأثیرات مثبت و منفی بر حقوق محیط زیست است و با فرصت های جدیدی برای همکاری همراه است؛ ولی به شکل گیری مسائل و تنش های تازه هم می انجامد. برای مثال، تجارت آزاد به رشد اقتصادی که خود به افزایش آلودگی هایی چون دفع فرامرزی پسماندها و مصرف ناپایدار

منابع طبیعی می‌انجامد، همراه می‌شود. به همین ترتیب، یکپارچگی اقتصادی به تقویت فشارهای رقابتی فرامرزی انجامیده، از طریق کاهش قیمت‌ها، بهبود خدمات و افزایش گزینه‌ها برای انتخاب، به مشتریان کمک می‌کند؛ اما چنین فشارهایی، توان دولت‌ها برای کنترل را محدود کرده، ضرورت هماهنگی سیاست‌های داخلی بین دولت‌ها و همکاری برای مدیریت مشترکات جهانی را به همراه می‌آورد. در صورت ناکافی بودن ساختارهای کنترلی و بدون نظارت مؤثر بین‌المللی، جهانی‌شدن، آسیب‌های محیط‌زیستی را تشدید می‌کند (فرخ نژاد و همکاران، ۱۳۹۶).

کاهش حداکثری تأثیرات منفی جهانی‌شدن بر حقوق محیط‌زیست

بر اساس یک نظریه اقتصادی، بازار آزاد می‌تواند سطح بهینه و توأم با رفاهی از کاربرد منابع، تولید، مصرف و حفاظت محیط‌زیست را در صورت جبران قیمت‌های منابع، کالا و خدمات، تمام هزینه‌ها و مزایای اجتماعی مصرفشان به وجود آورد. با وجود این، زمانی که هزینه‌های خصوصی مبنای تصمیمات بازار از هزینه‌های اجتماعی فاصله می‌گیرند، شکست بازار رخ داده است و این مورد به ناکارآمدی و سطوح نامطلوب مصرف منابع و آلودگی می‌انجامد. تشدید فشارهای تجارت بین‌الملل و رقابت‌پذیری ناشی از جهانی‌شدن ممکن است با تأثیرات مخربی بر کیفیت محیط‌زیست همراه گردد؛ زیرا شکست‌های بازار، مشخصه قلمرو محیط‌زیست هستند. بسیاری از منابع مهم نظیر آب، الوار، نفت، ماهی، زغال‌سنگ و... کمتر از بهای واقعی به فروش می‌رسند. امکانات ناشی از اکوسیستم نظیر جلوگیری از سیل، حفظ آب، تجزیه کربن و تأمین اکسیژن غالباً بهایی ندارند. از آنجاکه به منابع کمتر بهاداده شده و یا بدون بها بیش‌ازحد استفاده می‌شوند، عاملان اقتصادی می‌توانند تمام یا بخشی از هزینه‌های محیط‌زیست را که خود تولید کرده‌اند به سایرین منتقل و به این وسیله مشکلات محیط‌زیست را تشدید کنند (Newell, Roberts, 2016: 270).

یکی دیگر از مسائل مرتبط و شایان توجه آن است که تجارت آزادتر به شکل‌گیری فشارهای رقابتی می‌انجامد که استانداردهای محیط‌زیست را تنزل می‌دهند. مسابقه نظارت ممکن است در زمانی که کشورها استانداردهای محیط‌زیستی خود را برای جلوگیری از افزایش بار مسئولیت صنایع در قبال هزینه‌های کنترل آلودگی بیشتر از رقبای عاملشان در مناطق با استانداردهای پایین‌تر تنزل می‌دهند، رخ دهد. درحالی‌که شواهد چندانی از تنزل استانداردها وجود ندارد، مسئله اصلی رقابت تا انتها نیست، بلکه مسئله این است که یکپارچگی اقتصاد به شکل‌گیری دینامیک کنترلی که طی آن، استانداردها به صورت استراتژیک و با کنترل مسئولیت‌ها در قبال کنترل آلودگی در کشورهای رقیب تنظیم می‌شوند، می‌انجامد. نتیجه حاصل ممکن است «اصطکاک سیاسی» باشد که حداقل در برخی از کشورها به استانداردهای مادون بهینه می‌انجامد. این تأثیرات اگرچه در ظاهر با قوانین محیط‌زیست همراهی و همسویی دارند، ولی عملاً باعث تضعیف این قوانین (محیط‌زیست) می‌شوند (Jinnah & Kennedy, 2011: 12). تنوع و

گوناگونی شرایط، از جذابیت استانداردهای یکپارچه در مقایسه با استانداردهای تنظیم شده بر اساس شرایط ناهمگون موجود می‌کاهد. البته این امر همواره صادق نیست. استانداردهای واگرا در کشورهای مختلف ممکن است هزینه‌های مبادله‌ای را بر کالاهای معامله شده تحمیل کنند که از طریق ایجاد امکان حفظ الزامات مشخص برای هر کشور، از سودهای حاصل پیشی می‌گیرند.

هماهنگ‌سازی رو به بالا هم ممکن است رخ دهد؛ ولی این منطق تنها در مورد استانداردهای محصول اعمال می‌شود. استانداردهای مرتبط با فرایندها یا روش‌های تولید، موضوع فشارهای بازار یکسانی نیستند. باوجود این، نحوه تولید محصولات حائز اهمیت است. از طرف دیگر تأثیرات خارجی مرتبط با تولید را نیز نمی‌توان نادیده گرفت. برای مثال، نیمه‌هادی‌های تولید شده با استفاده از کلرو فلورو کربن‌ها باعث از بین رفتن لایه ازن می‌شوند. زمانی که توافقات بین‌المللی محیط‌زیست مانند پروتکل حفاظت از لایه ازن مونترال موجود هستند، مقررات تجاری را باید در راستای اجرای استانداردهای مورد توافق تفسیر کرد (فرخنده نژاد و همکاران، ۱۳۹۶).

افزایش حداکثری تأثیرات مثبت جهانی شدن بر حقوق محیط‌زیست

رشد و تجارت گسترده اقتصادی را می‌توان در قالب چهار دسته جای داد. تأثیرات قیاس به رشد آلودگی و اتمام منابع طبیعی به دلیل فعالیت اقتصادی زیاد و مصرف بیشتر اشاره دارد. تأثیرات تکنیک از گرایش به فرایندهای تولید پاک‌تر به موازات رشد ثروت شکل گرفته و تجارت، امکان دسترسی به فناوری‌های بهتر و بهترین شیوه‌های محیط‌زیست را افزایش می‌دهد. تأثیرات ثروت و درآمد زمانی رخ می‌دهند که توان مالی بیشتر با سرمایه‌گذاری منابع بیشتر در راستای حفاظت از محیط‌زیست همراه می‌شود و تقاضا برای توجه بیشتر به کیفیت محیط‌زیست را به دنبال دارد. تأثیرات ترکیب به موازات تحول مبنای اقتصادی به سمت اقتصاد خدمت محور و بر مبنای فناوری پیشرفته توأم با تغییر ترجیحات به سوی کالاهای پاک‌تر شکل می‌گیرند. تأثیر محیط‌زیست ناشی از رشد اقتصادی به نتیجه این چهار اثر بستگی دارد. در صورتی که تکنیک، درآمد و تأثیرات ترکیب بر تأثیرات منفی فعالیت بیشتر پیشی گیرند، تأثیر کلی مثبت خواهد بود. برای مثال، به نظر می‌رسد که تجارت آزاد، میزان دی‌اکسید سولفور را کاهش می‌دهد. باوجود این، به نظر می‌رسد که فعالیت اقتصادی و تجاری گسترده می‌تواند شرایط محیط‌زیست را در سایر موارد وخیم‌تر سازد. برای مثال، صدمات محیط‌زیست منطقه‌ای و جهانی همبستگی مثبتی با افزایش درآمد دارند. زمانی که آلودگی و صدمات را می‌توان به کشورهای دیگر منتقل کرد، انگیزه چندانی برای پرداخت هزینه‌های حمایت وجود ندارد؛ چون بخش اعظم سود به شهروندان ممالک دیگر تخصیص می‌یابد (Dalin and Rodriguez Iturbe, 2016; 43).

یکپارچگی اقتصادی با تأثیرات اقتصادی و اجتماعی گسترده‌تری همراه است. افزایش وابستگی‌ها اغلب به ایجاد حس جمعی که مبنای ارزش‌های مشترک را تشکیل می‌دهد و به شهروندان مبنایی جهت درخواست

رعایت استانداردهایی نظیر تعهد نسبت به مباشرت محیط‌زیست از طرفین تجارتشان را می‌دهد، می‌بخشد. به‌موازات گسترده و عمیق‌تر شدن یکپارچگی اقتصادی، گستره نیازهایی که شهروندان معتقدند باید در مجموعه استانداردهای اساسی منعکس شوند، افزایش می‌یابد. جریان یکپارچگی اقتصادی و سیاسی موازی همواره سهل و هموار نیست. با این حال، در صورتی که کشورها بخواهند روابط اقتصادی خود را تعمیق کنند، ایجاد حس جمعی ضرورت می‌یابد. چنین دینامیکی با تنش همراه است؛ چون برخی از کشورها به‌ویژه کشورهای در حال توسعه انتظار دارند طی تعیین استانداردهای محیط‌زیستی خود، استقلال ملی کاملی کسب کنند. ولی این ایده که سیاست محیط‌زیست را می‌توان در خلأ سیاسی داشت و از فشارهای خارجی مصون ماند، لزوم یکپارچگی اقتصادی را به‌درستی منعکس نمی‌کند. هم‌زمان کشورهای توسعه‌یافته‌ای که معتقدند ترجیحات اخلاقی‌شان باید بی‌چون‌وچرا پذیرفته شوند با عکس‌العمل‌های سیاسی جدی مواجه می‌شوند. در مجموع، بدون وجود یک مبنای سیاسی استوار شامل توافق بر سر نحوه برخورد با چالش‌های مشترک محیط‌زیست، انگیزه‌ای برای یکپارچگی اقتصادی وجود نخواهد داشت (Bernauer & Nguyen, 2015: 12).

نتیجه‌گیری

جهانی‌شدن با تأثیراتی مثبت و منفی بر حقوق محیط‌زیست همراه است و می‌تواند مشکلات محیط‌زیست را تشدید کرده، ابزارهای جدیدی نیز برای برخورد با آن‌ها ایجاد کند. انتخاب‌های محیط‌زیستی می‌توانند مسیر جهانی‌شدن را شکل دهند؛ زیرا گزینه‌های نظارت ملی می‌توانند به‌عنوان موانعی بر سر راه تجارت آزاد عمل کرده یا همگرایی به‌سوی استانداردهای عالی بین‌المللی را ایجاد کنند. بحث اصلی، این است که افزایش حداکثری پتانسیل جهانی‌شدن در جهان مستلزم اصلاح اساسی ساختارهای نظارت جهان و ساختار بین‌المللی در راستای همکاری‌های محیط‌زیست است. حساس‌تر ساختن سازمان‌های مالی و تجاری چند جانبه نسبت به حقوق محیط‌زیست ضروری است، ولی کافی نخواهد بود و باید ساختار نظارت جهانی محیط‌زیست نیز به‌سرعت اصلاح گردد. در این راستا، ایجاد یک سازوکار جهانی محیط‌زیست برای آشکارسازی خطرهای محیط‌زیست در مقیاس جهانی، تسهیل چانه‌زنی و مذاکره، حمایت از مدیریت مناسب مشترکات جهانی و توسعه شیوه‌های بهینه و فناوری‌های نوین ضروری است. با توجه به اینکه محیط‌زیست فرایندی است که با سرعت در حال تکوین است؛ کشورهای توسعه‌یافته علی‌الخصوص اروپایی از آن در جهت منافع حیاتی خود بهره‌برداری می‌نمایند اما کشورهای در حال توسعه به‌ویژه تولیدکنندگان نفت و در بین آن‌ها به‌ویژه کشورمان ایران بر اساس ساختار توسعه‌ای خود، نیاز به شناخت جدی این فرایند و تأثیرگذاری بر آن‌ها دارند و در عین حال باید در سطوح داخلی آماده‌سازی لازم را به عمل آورند، در غیر این صورت پیامدهای سنگینی را متحمل خواهند شد.

فهرست منابع و مآخذ

- آقا بابایی، پیمان، نیک بخش، علی (۱۳۹۳)، جهانی شدن حقوق بین الملل محیط زیست، دومین همایش سراسر محیط زیست، انرژی و پدافند زیستی.
- جم، فرهاد (۱۳۸۸)، دموکراسی زیست محیطی برای حفاظت از محیط زیست در حقوق بین الملل، فصلنامه راهبرد، سال هجدهم،
- حبیبی، محمدحسن (۱۳۸۲)، حق برخورداری از محیط زیست سالم به عنوان حق بشریت، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، شماره ۶۰، تابستان، ۸۲ صص. ۱۷۰-۱۳
- زمانی، سید قاسم (۱۳۸۸)، حقوق سازمان های بین المللی (شخصیت، مسئولیت، مصونیت)، تهران، شهر دانش.
- سواری، حسن (۱۳۹۰)، نظریه مسئولیت حمایت از حرف تا عمل، مجله پژوهش حقوق و سیاست، سال سیزدهم، شماره ۳۲، ۲۰۶-۱۷۵.
- عاملی، سعید رضا. (۱۳۸۰). تعامل جهانی شدن، شهروندی و دین، فصلنامه علوم اجتماعی، ۱۸، ص ۱۶۷-۲۰۰.
- فرخی نژاد، سما، آرش پور، علی رضا، رئیسی، لیلا (۱۳۹۶)، تأثیرات جهانی شدن بر مقوله حمایت از حقوق محیط زیست، پژوهش های حقوق تطبیقی، دوره ۲۱، شماره ۳.
- گل خندان، ابوالقاسم. (۱۳۹۵). جهانی شدن و اندازه دولت در ایران: با معرفی شاخص جدید جهانی شدن KOF. مجله اقتصادی، سال ۱۶، شماره ۱۱-۱۲.
- گل محمدی، احمد. (۱۳۸۶). جهانی شدن و فرهنگ، هویت، تهران: نشر نی، چاپ سوم.
- لطفی، حیدر؛ محمد زاده، آزاده. (۱۳۸۹). فرآیند جهانی شدن و بررسی این پدیده در کشورهای جهان اسلام. مجموعه مقالات چهارمین کنگره بین المللی جغرافیدانان جهان اسلام (۲۰۱۰ ICIWG). زاهدان.
- محمودی رجا، سید زکریا؛ امام جمعه زاده، سید جواد؛ باقری دولت آبادی، علی. (۱۳۹۵). تحلیل رویکرد دولت نهم و دهم نسبت به جهانی شدن فرهنگ با استفاده از نظریه آشوب. فصلنامه پژوهش های راهبردی سیاست، سال پنجم، شماره ۱۷.

— Bernauer, Thomas, Nguyen, Quynh, 2015, Environmental Concerns and Individual Trade Policy Preferences in Developing Countries, ETH Zurich Center for Comparative and International Studies.

— Dalin, Carole, Rodriguez – Iturbe, Ignacio, 2016, <<Environmental Impacts of Food Trade Via Resource Use and Green House Gas Emission>>, No. 3, Vol. 11, Environmental Research Letters.

— Giddens, Anthony, 2016, Anthony Giddens Runaway World- A Summary, UK, Routledge (New Edition).

___ Jinnah, Sikina & Kennedy, Julia, 2016, A New Era of Trade – Environment Politics: Learning from US leadership and its Consequences Abroad, USA, The White Head Journal of Diplomacy & International Relations.

___ Larsson, Tomas, 2016, the Race to the Top; the Real Story of Globalization, Cato Institute (New Edition).

___ Newell, Peter, Roberts, J. 2016, Timmons, Globalization and the Environment, Willey – Blackwell.

___ Ping Lim, C. (2008). Global citizenship education, school curriculum and games: Learning Mathematics, English and Science as a global citizen, journal of computers & Education, 51: 1073-1093.